
เรียนรู้จากญี่ปุ่น : เรียนรู้อะไร

ประเสริฐ จิตต์วัฒน์พงศ์*

ในระยะประมาณ 20 ปี ที่ผ่านมามีเสียงกล่าวยกย่องสุดดี “ความสำเร็จ” ในการพัฒนาประเทศของญี่ปุ่นอย่างมากมาย นำไปสู่การประทุของแนวโน้มทางวิชาการที่เรียกร้องให้ “เรียนรู้จากญี่ปุ่น” ซึ่งระเบิดตัวออกมาอย่างกึกก้อง คือการตีพิมพ์หนังสือเรื่อง “ญี่ปุ่นในฐานะอันดับหนึ่ง : บทเรียนสำหรับอเมริกา” โดยนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด นายเอชรา ไวเกล ซึ่งเป็นหนังสือขายดีที่สุดเล่มหนึ่งทั้งในสหรัฐอเมริกาและในญี่ปุ่น และแปลแพร่หลายในประเทศด้อยพัฒนารวมทั้งไทยด้วย ก่อนหน้านั้นมีหนังสือแนวนี้นี้แต่เขียนในเชิงวิชาการยิ่งกว่า คือ “กระทรวง MITI กับปาฏิหาริย์ญี่ปุ่น” โดยนักวิชาการมหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนียที่เบอร์กลีย์ นายชาลเมอร์ส จอห์นสัน หนังสือทั้งสองเล่มนี้มีอิทธิพลอย่างมาก ต่อแนวโน้มทางวิชาการ และประชานิยมที่จะ “เรียนรู้จากญี่ปุ่น” (Learn from Japan) เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการปรับปรุงประเทศของตน¹

* รองศาสตราจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เมื่อตั้งประเด็นว่า “อันดับหนึ่ง” หรือ “ความสำเร็จ” หรือ “ปาฏิหาริย์” หรือ “บทเรียน” ให้บรรดาประเทศอื่นศึกษา แนวการวิเคราะห์ ก็จะพาเราดังไปสู่การอธิบายถึงสาเหตุต่างๆ ตัวอย่างเช่น ชาร์ลเมอร์ส จอห์นสัน พยายามชี้ให้เห็นว่า กระบวนการค้าระหว่างประเทศและอุตสาหกรรม (MITI) ของญี่ปุ่น มีบทบาทอย่างสำคัญในเบื้องหลังแห่ง “ปาฏิหาริย์” โดยการทำหน้าที่เป็นผู้ชี้แนะแนวทางแก่ธุรกิจประจักษ์ “เสนาธิการ” หรือพี่เลี้ยงนักมวย โดยเฉพาะในด้านการส่งออก² ส่วนหนังสือของ เอชรา ไวเกล ก็กล่าวอย่างครอบคลุมกว้าง ว่าญี่ปุ่นประสบความสำเร็จในด้านการศึกษา การเมือง การปราบปรามอาชญากรรม รวมทั้งธุรกิจภาคเอกชนของญี่ปุ่นเอง ก็มีระบบบริหารงานต่างๆ ที่ดีกว่า นวัตกรรมเอกชนอเมริกันจะต้องเรียนรู้ เสียงเรียกและความนิยมที่จะ “เรียนรู้จากญี่ปุ่น” ยังได้รับการเสริมแรงจากนโยบายของรัฐบาลประเทศกำลังพัฒนา เช่น นายกรัฐมนตรี มหารัตน์ ของมาเลเซียได้ประกาศนโยบาย “มองตะวันออก” (Look East) มีเจตนาที่จะส่งชาวมาเลเซียไปศึกษาอบรมในญี่ปุ่นเพิ่มขึ้น และผู้เชี่ยวชาญจากญี่ปุ่น ก็ได้รับเชิญจากประเทศไทยและประเทศในเอเชียแอฟริกาอื่น ๆ ให้มาฝึกอบรมคนท้องถิ่น ในด้านเกษตร อุตสาหกรรม และการศึกษา ฯลฯ ดูเหมือนว่า เดียวนี้ใครไม่เรียนรู้ของดีจากญี่ปุ่น จะกลายเป็นคนไม่ทันสมัย หรือกลายเป็นคน

ตามกระแสแนวโน้มความเปลี่ยนแปลงไม่ทันอย่างไรรก็ตาม มีข้อนำคิดหลายประการ ก่อนที่เราจะเคลื่อนตามกระแสแนวโน้มนี้ไป หรือถ้าได้เคลื่อนตามไปแล้ว ก็ควรจะได้ตรึงตรองพิจารณาให้รอบคอบ หรือทบทวนบางสิ่งบางอย่าง³

สิ่งที่น่าคิดประการแรกก็คือ “ญี่ปุ่นในฐานะอันดับหนึ่ง” อันเป็นชื่อหนังสือของ เอชรา ไวเกล นั้น เป็นอันดับหนึ่งจริงหรือ รวมทั้งคำถามว่าในโลกนี้ การจัดอันดับ 1, 2, 3 เป็นไปได้หรือ ครูของโลกที่สูงสุดมีจริงหรือ หนังสือของไวเกลตั้งอยู่บนข้อสมมติฐานที่ว่า ขณะนี้หรือจนกระทั่งเมื่อไม่นานมานี้ อเมริกาครองอันดับหนึ่งอยู่ แต่กำลังสูญเสียให้แก่ญี่ปุ่นไป สมมติฐานนี้จึงหมายความว่า ขนาดอเมริกาก็ยังต้องพ่ายแพ้แก่ญี่ปุ่น (ถ้าหนังสือของไวเกล เป็นผลงานของนักวิชาการแอฟริกัน หนังสือเล่มนี้อาจจะไม่ดังมากเช่นที่เป็นอยู่) เมื่อเป็นเช่นนั้นประเทศ “เสือแก่” เช่น ยุโรปตะวันตก และประเทศกระจัดกระจายในเอเชีย แอฟริกา รวมทั้งไทยด้วย เป็นไปได้หรือที่จะนั่งเฉยไม่ศึกษาบทเรียน “ความสำเร็จ” ของญี่ปุ่น

“อันดับหนึ่ง” ดังที่ว่านี้ เป็นไปตามบรรทัดฐานค่านิยมของวัฒนธรรมใด ถ้าตามบรรทัดฐานค่านิยมญี่ปุ่นแล้ว ในสมัยทศวรรษ 1930 ญี่ปุ่นถือว่าตนเป็นชาติอารยะอยู่ที่จุดสุดยอดของ “หลังคาทั้ง 8 มุมโลก” และพลังจิตของญี่ปุ่นย่อมเหนือกว่าอาวุธยุทโธปกรณ์ หรือ

เครื่องจักรกลตะวันตก ญี่ปุ่นสถาปนาฐานะผู้นำของโลกเอเชียก่อน แล้วก็ทำลายฐานะเหนือกว่าของโลกตะวันตก โดยอาศัยความเชื่อในประเพณีโบราณบางอย่าง ที่ว่าญี่ปุ่นเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ และจักรพรรดิญี่ปุ่นเป็นเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่ในสากลมาในปัจจุบันทศวรรษ 1970 และ 1980 ญี่ปุ่นได้รับการยกย่องให้มีฐานะ “อันดับหนึ่ง” โดยคนตะวันตก ด้วยบรรทัดฐานค่านิยมที่เป็นแบบตะวันตก คือเสรีนิยม-ทุนนิยมนั้นคือผลิตภัณฑ์มวลรวมแห่งชาติ (GNP) วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี การบริหาร ฯลฯ ซึ่งก็คือในด้านวัตถุ เราอาจจะได้ข้อคิดที่แตกต่างออกไปก็เป็นได้ ถ้าตั้งคำถามว่า ตามค่านิยมบรรทัดฐานของญี่ปุ่นแท้ๆ แล้ว ญี่ปุ่นเป็น “อันดับหนึ่ง” ในสายตาคนญี่ปุ่นส่วนใหญ่หรือเปล่า โดยมีข้อเท็จจริงต่อไปนี้ให้พิจารณาประกอบ เช่น การทำร้ายครูบาอาจารย์ ของเด็กนักเรียนมัธยม ซึ่งแต่เดิมไม่เคยมีมาก่อน แม้ที่คลอດลูกน้อยแล้วเอาไปทิ้งใส่ในตู้ฝากของตามสถานีรถไฟ การกระจุกตัวในเมืองใหญ่ที่แออัดเบียดเสียด ที่ดินซึ่งราคาแพงลิ่วทำให้บ้านมีราคาแพง สภาพแวดล้อมเป็นพิษที่เด็ดชีวิตคนไปแล้วเป็นพัน ความเสื่อมโทรมของวิถีชีวิตตามธรรมชาติ การแข่งขันในด้านการศึกษาย่างตึงเครียดในทุกระดับตั้งแต่เด็กไปจนถึงอุดมศึกษา รวมทั้งภาพพจน์ระหว่างประเทศในแง่ลบ เช่น สัตว์เศรษฐกิจในสมัยหนึ่ง หรือชาติที่เอาเปรียบในด้านการค้าในปัจจุบัน ฯลฯ

ความจริงแล้วญี่ปุ่นยังไม่ได้เป็น “อันดับหนึ่ง” อย่างที่วาทัน คือได้รับการมองในฐานะ as No. One เช่นว่าเท่านั้นเอง คอมพิวเตอร์ญี่ปุ่นยังครองตลาดโลกเพียงร้อยละ 7 เท่านั้นเอง ขณะที่ IBM ของอเมริกาบริษัทเดียวครองอยู่ถึงร้อยละ 90 ญี่ปุ่นล้าหลังอย่างมากในด้านวิศวกรรม ศิลปะ ปรัชญากรรม แพชั่น นิทรรศการศิลปะ การละคร วรรณกรรม และภาพยนตร์ ทั้งนี้ไม่ต้องพูดถึงในด้านเทคโนโลยีการทหาร และพลังงานทหาร อนึ่งประวัติศาสตร์โลกได้พิสูจน์แล้วว่า ชาติที่มีฐานะ “อันดับหนึ่ง” นั้น ล้วนมีกองกำลังทหารและอาวุธสมัยใหม่ ไว้ประดับบารมีและส่งเสริมอำนาจการเจรจาต่อรอง ถ้าญี่ปุ่นคิดจะมีเครื่องมือเสริมอำนาจบารมีเช่นนั้นบ้าง ญี่ปุ่นจะกล้าทำหรือ เพราะจิตวิทยาเกลียดและกลัวทหารญี่ปุ่น ยังปรากฏอยู่ในส่วนลึกของจิตใจคนเอเชีย ถ้าเป็นเช่นนั้น ญี่ปุ่นจะก้าวขึ้นมามีฐานะอันดับหนึ่งอย่างแท้จริง ได้อย่างใด

การตกอันดับ เป็นเรื่องที่ไม่ค่อยมีคนพูดถึงกัน เหมือนกับนักมวยครองแชมป์อยู่ระยะหนึ่ง แล้วก็ตกอันดับไป ใครจะตอบได้ไหมว่า ช่วงเวลาที่ชาติอันดับหนึ่ง ค่อย ๆ ตกอันดับไปเป็น 2, 3 หรือ 4 นั้น กินเวลายาวนานเท่าใด อังกฤษเคยครองตำแหน่งนี้มาก่อน จนถึงราวสงครามโลกครั้งที่สอง แต่แม้จะตกอันดับไปเรื่อย ๆ ตามบรรทัดฐานดังที่วาทัน แต่อังกฤษก็ยังได้รับการยกย่องสูง ในหลาย ๆ ด้าน เช่น ความเก่าแก่ของทุกอย่าง รวมทั้งมหาวิทยาลัย

ออกซฟอร์ด-เคมบริดจ์ การละครที่ได้รับความนิยมสูงจากประชาชน วรรณกรรมชั้นเยี่ยม ๆ จากนักเรียน รวมทั้งการศึกษาระดับมัธยมและปริญญาตรีที่มีคุณภาพแน่น โดยไม่ต้องกล่าวถึงความเป็นคนใจกว้างต่อชนชาติส่วนน้อย ทั้งเอเชียและแอฟริกา แต่ถ้าญี่ปุ่นตกอันดับไปในวันหนึ่ง ญี่ปุ่นจะเหลืออะไรบ้าง อังกฤษยังได้รับการยกย่องว่าเป็น “สิงโต” อยู่ แม้จะเขียวไม่แหลมคมแล้วก็ตาม (สิงโตแกก็ยังเป็นสิงโตอยู่)

การพุ่งขึ้นมามีฐานะอันดับหนึ่งของญี่ปุ่นนั้น ลักษณะเด่นหรือสาเหตุประการหนึ่งก็คือ ญี่ปุ่นใช้วิธีหลีกเลี่ยงสิ่งที่ผู้นำญี่ปุ่นในอดีตเรียกว่า “ข้อเสียของการพัฒนาอุตสาหกรรมตะวันตก” อันได้แก่ ลัทธิปัจเจกบุคคลนิยม เสรีนิยมทางเศรษฐกิจสังคมและการเมือง ความขัดแย้งทางชนชั้น การเรียกร้องค่าแรงเพิ่ม ฯลฯ นั่นคือ ผู้นำญี่ปุ่นใช้วิธีอนุรักษ์จิตใจค่านิยม และความคิดแบบฟิวต์ลเดิมเอาไว้หลายอย่างเช่น ความจงรักภักดี ความซื่อสัตย์ ความพากเพียรทำงานหนัก ความประสานกลมกลืน การยอมรับในความสัมพันธ์แบบลำดับชั้น รวมทั้งการอุทิศตนเพื่อแหล่งที่ตนสังกัด ฯลฯ แนวนโยบายเช่นนี้ของญี่ปุ่น มีผู้เขียนชี้ไว้ตั้งแต่ พ.ศ. 1915 ในข้อเขียนเรื่อง Japan's Opportunity โดย Thorstein Veblen แนวนโยบายเช่นนี้ จึงอาจวิจารณ์ได้ว่าเป็นการกรุยทางไปสู่ “อันดับหนึ่ง” ที่ผู้ใช้แรงงานอันเป็นประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศต้องสละหลายสิ่งหลายอย่าง มีการ

ควบคุมในวิถีชีวิตประชาชน เกินกว่าที่จำเป็นหรือไม่ ชีวิตคือเป้าหมาย หรือ “ฐานะอันดับหนึ่ง” เป็นเป้าหมายกันแน่?

ในปัจจุบัน สินค้าญี่ปุ่นมีอำนาจการแข่งขันสูงในเศรษฐกิจโลก และนิยมวิเคราะห์กันว่าสาเหตุหนึ่งคือ เพราะระบบราชการญี่ปุ่นมีประสิทธิภาพ แต่เราก็ต้องไม่ลืมว่า เป็นเพราะประสิทธิภาพของระบบสังคมโดยรวมด้วย เช่น สังคมมีระเบียบวินัย ข้อมูลต่าง ๆ สามารถขอได้สะดวก ฯลฯ สาเหตุอีกข้อหนึ่ง ที่ยกมากล่าวกันบ่อย ๆ คือ ประเพณีปฏิบัติในทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น เช่น ความภักดี สำนักแห่งพันธะต่อบริษัทของพนักงาน ฯลฯ แต่ขณะเดียวกันเราจะต้องไม่ลืมว่า ญี่ปุ่นก็มีวัฒนธรรมของการกีดกันสินค้าต่างชาติ ที่เรียกกันว่า non-tariff barriers เช่น บริษัทที่อยู่ใต้อุปถัมภ์บริษัทใหญ่ จะถูกกดดันให้ทำตามคำสั่ง เช่น ไม่กล้านำเข้า เหล็กจากเกาหลีหรือบราซิล ซึ่งคุณภาพดีทัดเทียมและราคาถูกกว่า ถ้าจะฝ่าฝืนก็ต้องแอบ ๆ ทำ นี่คือลักษณะ close-knit pattern ของบริษัทธุรกิจญี่ปุ่น สาเหตุที่กล่าวกันเสมอ ๆ ประการที่สาม คือคนญี่ปุ่นทำงานหนักซึ่งก็เป็นจริง ดังปรากฏว่า จำนวนชั่วโมงทำงานใน 1 ปีของคนงานญี่ปุ่น (เฉพาะที่เบิกค่าล่วงเวลาได้ ซึ่งไม่รวมข้าราชการที่เบิกค่าล่วงเวลาไม่ได้) คือ 2,100 ชั่วโมง ขณะที่ของคนงานเยอรมันเพียง 1,700 ชั่วโมง และอังกฤษ 1,900 ชั่วโมง อย่างไรก็ตาม ขณะที่เน้นในเรื่องการทำงานหนัก

สิ่งที่ถูกละเลยก็คือ เสรีภาพศักดิ์ศรีมนุษย์ การ
จัดสังคมแบบลำดับชั้นสูงต่ำ ฯลฯ ในประการ
สุดท้าย มักกล่าวกันว่าความประสานกลมกลืน
ไม่มีการขัดแย้งทางชนชั้น ระหว่างนายจ้างและ
ลูกจ้าง เป็นอีกสาเหตุหนึ่ง นี่อาจเป็นความจริง
ทีเดียว และมีหลักฐานในประวัติศาสตร์สนับสนุนด้วย
คือในทศวรรษ 1880 คณะกรรมการ
ที่ปรึกษาการพาณิชย์และอุตสาหกรรม (Koto
Shoko Shingikai) ของกระทรวงเกษตรและ
พาณิชย์ ซึ่งเป็นต้นเค้าของกระทรวง MITI ใน
ปัจจุบันได้พิจารณาถึงปัญหาว่า ควรมีพระราช
บัญญัติโรงงานประกาศใช้หรือไม่ ซึ่งความเห็น
หนึ่งจากที่ประชุมก็คือ “เราควรจะศึกษาจาก
ประเทศที่ก้าวหน้า ไม่เพียงแต่ว่า อาจจะ
ศึกษาอะไร แต่น่าจะรวมถึงว่า ควรจะไม่
ศึกษาอะไร และถ้าพิจารณาต่อการพัฒนา
อุตสาหกรรมที่น่ากลัว ปัญหาการขัดแย้ง
ทางชนชั้นที่น่ากลัว ความยากจน ตลอดจน
ความเสื่อมทรุดของกรรมาชน ซึ่งนำเข้ามา
จากการพัฒนาอุตสาหกรรมในยุโรป เรา
ควรจะได้สรุปบทเรียน และพยายามมี
พระราชบัญญัติที่จะหยุดสิ่งเหล่านี้ โน้ม

น้ำหนักอุตสาหกรรมของเรา ให้รับเอา
แบบแผนของการจัดการ ซึ่งจะป้องกันการ
ขัดแย้งทางชนชั้น” เราจึงอาจจะเห็นชัดขึ้น
แล้วว่า ต้นกำเนิดของการบริหารงานแบบญี่ปุ่น
ที่ทั่วโลกกำลังเพ่งมองนั้น มีเบื้องหลังความเป็น
มาอย่างใด นั่นคือรัฐเข้ามาควบคุมทิศทางการชีวิต
เป็นอย่างมาก⁴

จึงอาจสรุปได้ว่า ประเด็น “สังคมที่ควบคุม” (Kauri Shakai) ข้างต้นคงจะเป็นจุดใหญ่
ใจความของฐานะ “อันดับหนึ่ง” ของญี่ปุ่น
คำถามจึงกลับมาที่ว่าเราต้องการสิ่งนี้หรือไม่ เรา
ปรารถนาวิถีชีวิตที่มีการควบคุมทิศทางการชี้นำ
มากนักน้อยเพียงใด และผู้นำที่ว่านี้ เขาเป็นใคร
มาจากไหน ตลอดจนขอคิดว่า เรามีทางเลือก
อื่นอีกหรือไม่

เหล่านี้ คือสิ่งที่เราควรจะได้คิดไตร่ตรอง
เมื่อถูกกระแสนิยม “เรียนรู้จากญี่ปุ่น” กระ
หน้าพัดเข้ามา มิฉะนั้น สังคมไทยจะกลายเป็น
kauri shakai ไปโดยที่เราไม่รู้ตัว ขอ
ตั้งความหวังว่า เราอาจจะช่วยกันเบนทิศ
ทางการพัฒนาไปสู่แบบที่พึงพัฒนาน้อยลง

เชิงอรรถ

1. รายละเอียดเกี่ยวกับการขู่คุกคาม และการวิเคราะห์สาเหตุในด้านต่างๆ โปรดดูใน Ezra Vogel, *Japan As Number One : Lessons for America*, Charles E. Tuttle Company, Inc., Tokyo, 1979; Chalmers Johnson, *MITI and the Japanese Miracle : The Growth of Industrial Policy, 1925-1975*, Stanford University Press, Stanford, California, 1982
2. รายละเอียดเกี่ยวกับหนังสือของจอห์นสันเพิ่มเติมใน ประเสริฐ จิตติวัฒน์พงศ์ “เหตุแห่งความเจริญทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่น : บทบาทของกระทรวง MITI ไทย-ญี่ปุ่นศึกษา (ฉบับพิเศษ มี.ค. 2527) หน้า 71-86
3. ข้อคิดหลักๆ ที่เตือนให้ระวังถึงกระแส “เรียนรู้จากญี่ปุ่น” ในข้อเขียนนี้ มาจาก Ronald P. Dore, The “Learn from Japan” Boom : Adapting and Adopting the Best, *Speaking of Japan*, Keizai Koho Center, Japan Institute for Social and Economic Affairs, Tokyo (November 1984), formerly published in the Spring 1983 IHJ Bulletin, C publication of the International House of Japan, Tokyo
4. ต้นกำเนิดของระบบบริหารงานแบบญี่ปุ่น ใน Kenneth B. Pyle, *The Making of Modern Japan* D.C. Heath and Company, Lexington, Massachusetts, 1978 แปลเป็นภาษาไทยใน ประเสริฐ จิตติวัฒน์พงศ์ สร้างคนสร้างชาติ : สไตส์ญี่ปุ่น พ.ศ. 2528 หน้า 174-178 ตูโดยเฉพาะกรณีของบริษัททอผ้า คาเนโบ หน้า 177